

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
ARXEOLOGİYƏ VƏ ETNOQRAFIYA İNSTITUTU

Əlyazması hüququnda

QƏNBƏR ƏLİ XOŞAYİNE

**ƏRDƏBİL ŞƏHƏRİ XIX – XX ƏSRLƏRDƏ
(TARIXI-ETNOQRAFIKTƏDQIQAT)**

5102.01 – Etnoqrafiya və etnologiya

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun «Müasir dövr etnoqrafiyası» şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Nərgiz Məlik qızı Quliyeva

tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Emil Əli oğlu Kərimov

Rəsmi opponetlər: tarix üzrə elmlər doktoru
Solmaz Səttar qızı Məhərrəmov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Şəhla Tofiq qızı Nuruzadə

Aparıcı elmi müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
«Ümumi tarix» kafedrası

Müdafiə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu nəzdində 5102.01-Etnoqrafiya və etnologiya ixtisası üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini keçirən F/D 01.171 Dissertasiya Şurasının «20__»_04____2016-cı il tarixli iclasında saat «__» keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az. 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat «__»_____2016-cı ildə göndərilmişdir.

F/D 01.171

Dissertasiya Şurasının elmi katibi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru:

Səfər Hüseyn oğlu Aşurov

DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ümumazərbaycan mədəniyyətinin ümumi, oxşar və fərqli cəhətlərinin tədqiqi müasir Azərbaycan etnoqrafiya elminin aktual problemlərindən biridir.

Bubaxımdan nəinki müasir Azərbaycan Respublikası sərhədləri daxilindəki ayrı-ayrı tarixi-etnoqrafik bölgələrin, şəhərlərin, o cümlədən tarixi Azərbaycan ərazilərinin etnoqrafik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, həmin ərazilərdə tarix boyu davam edən etnomədəni proseslərin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinin zəruriyyəti də istər-istəməz ön plana çıxır. Beləki, vahid mədəniyyət kontekstində təbii-coğrafi şəraitin, müxtəlif siyasi, sosial-iqtisadi münasibətlər və təsərrüfatın xarakterindən irəliləgəlmənin təsirinə uğraması nəticəsində ayrı-ayrı tarixi regionlarda birsıra özünəməxsus, lokal etnoqrafik xüsusiyyətlər qalmaqda davam edir ki, onların tədqiqata cəlb edilməsi vacibdir.

Son illəristərdünya, istərsə də Azərbaycan etnoqrafiyasında şəhərlərin tədqiqinə ciddi fikir verilir və “şəhər etnoqrafiyası” mövzusu tədricən bu elmin mühüm birəşdirmə predmetinə çevrilməkdədir. Bubaxımdan təkcə Azərbaycan Respublikası şəhərlərinin deyil, vahid Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan, lakin təxminən iki yüz il əbədi bərabər bir zaman kəsiyində fərqli sosial-siyasi və mədəni mühtəyə yaşayan Cənubi Azərbaycan şəhərlərinin, o cümlədən Ərdəbil şəhərində yaşayan azərbaycanlıların etnoqrafiyasının öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Dissertasiya mövzusunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də məhz budur.

Məlum olduğukimi, Ərdəbil uzun illərinə ki Azərbaycanın, o cümlədən bütün Şərqi Azərbaycanın mühüm siyasi, iqtisadi, ticarət və mədəni mərkəzlərindən biri olmuş, beynəlxalq münasibətlərdə, Azərbaycanın Avropa və Asiya ilə ticarət və mədəni əlaqələrində çox mühüm rol oynamışdır. Ərdəbil şəhərindən Azərbaycan və dünya mədəniyyəti xəzinəsinə misilsiz tövhiyələr vermiş şəair və yazıçılar, alimlər, ziyalılar, həmçinin siyasi və idarəetmə xadimləri çıxmışdır ki, onların ümumi Azərbaycan tarixində, mədəniyyətində yerini və rolunu müəyyənləşdirmək müasir elmin mühüm vəzifələri arasında yerləşir. Tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən digər vacib amillərdən biri də budur.

Onuda qeyd edək ki, şəhər əhalisinin maddi mədəniyyət nümunələri -

geyimlər, xalqyaşayışevləri, yeməkvəiçkilər, ənənəvinəqliyyatvasitələri, xalqvədinibayramları, şifahixalqyaradıcılığı, xalqtəbabəti, oyunvəəyləncələri, təsərrüfatməişəti, sənətkarlığıindiyədəkmüstəqiletnoqrafiktədqiqatobyektiolmamışdır.

Buşəhərvəbölğəiləbağlımövcudməlumatlar əsasən tarixivəcoğrafişəciyyədəşıldığından, əhalinin ənənəvi məişətvəmədəniyyətiiləbağlıdolğuntəsəvvürlərinformalaşmasına imkan verir.

Məhzəminməlumatlarıntoplanmasıvəelmitədqiqatacəlbedilməsizərurətətəqdimolunandissertasiyaişininaktuallığınişərtləndirənvacibamillərdəndir.

Nəhayət, onudaqeydədəkki, ortaəsrlərvəyənitarixüzrəməlumolanmənbəvəədəbiyyatkeçmişdəbaşverənictimai–iqtisadivə mədəni–məişətproseslərin, onların xarakterinivəəsasıstiqamətlərihaqqındamüəyyəntəsəvvüryaratsada, ümumazərbaycanmədəniyyətikontekstindəƏrdəbilşəhəriəhalisininməişətvəmədəniyyətininkompleksetnoqrafiktədqiqatınaehtiyacvar.

Tədqiqatınməqsədvəvəzifələri. Ərdəbilşəhəriindiyədəkmüstəqiltarixi–etnoqrafiktədqiqatobyektiolmamışdır.

BumənadadissertasiyaişininəsasməqsədiAzərbaycanetnoqrafiyaelmindəmövcudolanhəminboşluğuaradanqaldırmaq, çöl-etnoqrafikvəədəbiyyatmateriallarıəsasındaƏrdəbilüzrəkomplekstarixi–etnoqrafikarəşdırmaaparmaq, müqayisəlitəhlillər əsasında şəhərin ümumazərbaycanmədəniyyətişisteminədəyerinimüəyyənləşdirməkdənibarətdir.

Bununlaəlaqədarəşağıdakivəzifələrinyerinəyetirilməsinəcəhdgöstərilmişdir:

– Ərdəbilintəbii-coğrafişəciyyəsitarixisəciyyəsiniyərmək;

– Ortaəsrlərvəyənidiövrünayrı–ayrımüəllifləri,

AzərbaycandaolmuşAvropa, şərqvərusşəyahlarıtərəfindən qeydə alınmış etnoqrafikməlumatlarıümumiləşdiribtdəqiqatacəlbətmək;

– BölgəninXIX–

XXəsrinəvvəllərinəaidyaşayışməskənlərivəvlərinetnoqrafiktəsnifatınıvətiplərinimüəyyənləşdirmək;

– Ənənəvigeyimvəbəzəklərin, yeməkvəiçkilərin, ocümlədən, xalqnəqliyyatvasitələrinintəhliliniyərmək;

–

Ənənəvisənətkarlıqsahələrinimüəyyənləşdirməkvəonlarınmüasirvəziyyətihaqqındaməlumatyərmək;

—
Azərbaycanındigəretnoqrafikbölgələriilmüqayisəlitəhlillərəparmaq vəəldəo
lunannəticələri elmi müqayisəlitəhliləcəlbətmək;

— Ərdəbiləhalisininmənəvimədəniyyətini, onunayrı-ayrısahələrini
araşdırmaq,
ümumazərbaycanmədəniyyəti sistemindəümumivəfərqlicəhətləri aşkar
etmək.

Tədqiqatınxronolojiçərçivəsi. TədqiqatınxronolojiçərçivəsiXIX—
XXəsrinəvvəlləriniəhatəedir.
Budailknövbədəqeydölunandövrədəxalqınməişətvəmədəniyyətinətəsiredənbi
rsırasıyasihadisələrinbaşverməsi, 1813-cüilGülüstanvə 1828-
ciilTürkmənçaymüqavilələrininbağlanmasıiləvahidAzərbaycanxalqınınikifə
rqilisosial-
siyasivəmədənimühitlərdəyaşamağaməhkumədilməsiiləəlaqədardır.
Bununlabərabər, Ərdəbilintarixi, coğrafiyası,
birşəhərkimiinkişafıməsələlərindənbəhsölunarkənəvvəlki dövlərəaid tarixim
ənbələrvəsənədlərədəmüraciətlölunurvə müvafiqmüqayisəlitəhlillərəparılır.

Tədqiqatınmənbəbazası.
Dissertasiyaışını yazılmasındatariximənbələrdən və yeni dövr
müəlliflərininəsərlərindən, Azərbaycandavə keçmişSSRİ məkanında
çapolunmuşətnoqrafikdəbiyyatdan, muzeyeksponatlarından, həmçininçöl-
ətnoqrafikmateriallarındanistifadəedilmişdir. Ərdəbilinəhalisi,
şəhərintəsərrüfat, məişətvəmədənihiyatımüxtəlifdövlərəaid tarixi-
ətnoqrafikmənbələrsırasındaşəyyahlarınməlumatları da mühümyertutur.

Probleminöyrənilmədərəcəsi. Bölgəntarixi-ətnoqrafikbaxım-
danöyrənilməsindəortaəsrlər və müasir dövr
müəlliflərininəsərlərininxüsusi yerivardır. Birçoxfars,
ərəbvəQərbiAvropasəyyahlarınməlumatla-
rındaƏrdəbiləhalisininməişətvəmədəniyyətininayrı-
ayrısahələriözəksinitarmışdır.

Buməsələdəbəziçətinliklərinmövcudluğuilknövbədə 1828-
ciildəƏrdəbilkitabxanasınınruslartərəfindənyağmalanmasıvəƏrdəbilintarixi,
coğrafiyasivəətnoqrafiyasınıəksetdirən birçoxnadirəsərlərinSank-Peter-
burqa aparılmasıiləəlaqədardır.

Həminəsərlərdəkiməlumatlarisəsonrakı dövlərdətəd-
qiqölunaraqbirsırarusmüəllifləri tərəfindən subyektiv şəkildəelmiictimaiy-
yətətəqdimölunmuşdur. Busıradaİ.N.Berezinin, S.D.Burnaşevin, N.Q.Korsun,

İ.Oqranoviçin, S.Çernozubovun və başqalarının Ərdəbil haqqında verdiyi məlumatları qeyd etməklər.

Azərbaycan tədqiqatçılarından R.Babaxanovun, F.Seyidovun, H.Ə.Dəlilinin, Mirzə Əhməd Mirzə Xudavərdioğlunun, T.Mustafazadənin, Səid Əli Kazımbəyoğlunun, Ə.Məmmədovun, İ.M.Məmmədovanın əsərlərində, ocümlədən türksəyyahları və yazıçılarından olan E.Çələbi, Ö.L.Barkan, A.S.Bilgili, Nazmi, Avropa müəlliflərindən P.A.Şoberin əsərlərində də Ərdəbil tarixi, buranın əhalisinin məişət və mədəniyyəti haqqında bir sıra məlumatlar əldə etmək mümkündür.

İranlı tədqiqatçılardan Baba Səfəri, Səidian, İrəc Əfşar, Voldanifərvə başqalarının əlmi əsərlərində də Ərdəbil bəğliətnoqrafiksəciyyəli olması belə, müəyyən məlumatlar vardır və təqdim olunandissertasiya işini yazılmasında yərigəldikə onlardan istifadə olunmuşdur. Məsələn, 1828-ci ildə aparılan Ərdəbil mülklərinin hərbi–statistik təsvirinə görə, Ərdəbil mülkləri şimaldan Səmiyankörpüsü vasitəsilə Ərşaq mahalı, Docağayı vasitəsilə isə Yuxarı Meşkinləsərhədlənirdi. Qarasuçay ıonu şimal–şərqdən Vilgic mahalından, şərqdən isə Bağırdağ silsilə dağları Ərdəbil mülklərini Lənkəran xanlığından ayırırdı. Cənubdan Ərdəbil Xalxal mahalından Qızılyoxuşdağı, Gərmərud mahalından Tütünsüzdağı, qərbdən isə Sərab mahalından Savalandağı və Sayıngədik ayırırdı. Ərdəbil mülklərinin intəxminisəhəsi 2626 kvadrat verstə bərabər idi.

Mənbədə Ərdəbil mülklərinin mahallara ayrılması da bildirilir və qeyd olunur ki, Rusiya – İran müharibəsində k Vilgic mahalının Ərdəbilə daxil olsada, sonradan mükafat olaraq Lənkəran xanı Mir Həsən xanə verilmişdir. Lakin, Gülistan müqaviləsindən sonramahal Qacarlardəvlətinin tərkibinə keçmişdi. 1828-ci ildən - Lənkəran xanlığının ləğvinəndən sonraisəhəmin torpaqlarını darəcəliyi yəniden Qacarlardəvlətinə sığınan Mir Həsən xan atəşirilmişdi.

Ərdəbil xanlığının mahalları və əhalisinin məşğuliyyəti barədə məlumat verən tarixçi H. Dəlil bir sıra məsələlərdə, məsələn, xanlığın konkret sərhədlərini müəyyənləşdirərək bəzi qüsurları yol vermişdir. Belə ki, o, xanlıqlar dövründə Ərdəbil xanlığının inzibati cəhətdən Ərdəbil, Meşkin, Ərşaq, Nəmin, Vilgic, Ucarçay və Astaramahallarına ayrıldığını yazmışdır.

Bu halda Lənkəran xanlığına mənsub olan Nəmin, Ucarçay, Vilgic və Astaramahallarını nəzərə almasaq, ozaman Ərdəbil xanlığını yalnız Ərdəbil, Meşkin və Ərşaq mahallarından ibarət olduğu qənaəti hasil olur ki, budahəqiqətə uyğundeyil. Bundan başqamüəllif P. Şoberin məlumatlarına əsaslanaraq XVIII əsrin ikinci yarısında Ərdəbildə 6000-ə yaxın ailənin yaşadığını yazır. Lakin P. Şoberin bu əsərinin fransız dilindəki variantında yuxarıda verilən məlumat yoxdur. Həmin məlumatı Oqranoviçin tədqiqatında öz əksini tapmışdır. Belə ki, məhz İ. Oqranoviç Ərdəbildə altı minə yaxın evin mövcud olduğunu, bunlardan 1500 evin xan, bəy, molla, seyid və başqa imtiyazlı təbəqələrə, 80 evin Rusiyatəbəssiolantacirlərə, 50 evin sünnilərə, digər evlərin yəhudilərə və başqa xalqlara məxsus olduğunu yazır. Lakin İ. Oqranoviçin məlumatlarının XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəllərinə aid olduğunu nəzərə alsaq, onun bu mahalları Ərdəbiləyalətinə aid etməsi təbiiidir. Çünki Gülistan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra vaxtilə Lənkəran xanlığına aid olan Ucarçay, Vilgil (mərkəzi şəhəri Nəmin olmaqla), Astaramahalları Qacarlar dövlətinin tərkibinə keçdiyiindən, onlar Ərdəbiləyalətinin tərkibinə daxil edilmişdi. Bütün bunları səH. Dəlil tərəfindən nəzərə alınmamışdır.

Tədqiqatın metodu. Dissertasiya işi işlənmərkən bölgənin lokal xüsusiyyətlərinin, təbii-coğrafi şərait və sosial-siyasi proseslərkimimüxtəlif faktorların məişət və mədəniyyətə təsir etməsələri nəhətədən və müasir etnoqrafiya elmində qəbul olunmuş tarixi-müqayisəli tədqiqat metodundan istifadə olunmuş, bir çox məsələlər ümumi türk və ümumi Azərbaycan mədəniyyəti prizmasından yanaşılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Ərdəbil şəhəri, buranın əhalisinin məişət və mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələri Azərbaycan etnoqrafiya elmində ilk dəfə olaraq tədqiqat cəlb olunur. Problem ümumi Azərbaycan mədəniyyəti kontekstində araşdırılaraq, müqayisəli təhlillər və sitəsiləmə işlənməş və mədəniyyət də tarixən formalaşmış ümumi və spesifik cəhətlər, XIX-XX əsrlərdə baş verən sosial-siyasi proseslərin bu mədəniyyətə təsiri, ənənəviliklə müasirliyin vəhdəti, fərqli ictimai-

siyasimühitlərdəidentikprosesləringetməsiimkanlarıvəs.
məsələlərinkomplekstədqiqincəhdgöstərilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübə həmiyyəti.

Dissertasiya işi Cənubi Azərbaycanın ayrı-ayrı regionları ilə bağlı etnoqrafiya elmində mövcud olan boşluğun aradan qaldırılması istiqamətində, mövcud elmifikirlərin möhkəmləndirilməsində, bütövlükdə Cənubi Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi işində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqat əlverişli etnoqrafik materiallar bölgə əhalisinin məişət və mədəniyyəti ilə bağlı yenifikirləri əhatə etməklə bütövlükdə yeni tədqiqatların aparılmasına, tarix, əhalinin məskunlaşması, coğrafiya, folklor və sahələrdə fundamental elmi-tədqiqat işlərinin yazılmasına təkan verə bilər.

Dissertasiyanın probasiyası. Dissertasiya işi AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun “Müasir dövretnoqrafiyası” şöbəsində hazırlanmışdır. Tədqiqatın əsas nəticələri müəllifin müxtəlif jurnal, məcmuə və elmi topluslarında çap olunmuş məqalələrində, bir sıra elmi konfranslardakı çıxışlarında əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, 4 fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat, habelə tədqiqatın əlavə edilmiş illüstrativ materiallarından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, öyrənilmə dərəcəsi, elmi yenilik, məqsəd və vəzifələri, elmi-praktiki əhəmiyyəti və probasiyası haqqında məlumat verilir.

“Təbii-coğrafi şərait və qısa tarixi öçerk” adlı I fəslin **“Təbii-coğrafi şərait”** adlanan birinci bölməsində Ərdəbil ostanının sahəsi, həmsərhəd əraziləri, iqlimi, relyefi, əsas yaşayış məntəqələri və s. haqqında məlumat verilməklə qeyd olunur ki, ərazini iqlim etibarilə üç zonaya: dağ və dağətəyi sahələrə; Ərdəbil ovalığına (düzenliyinə) və Aşağı Məşkin və Araz sahillərini əhatə edən hissəyə bölmək olar. Bu ərazidə insanlar hələ çox qədim zamanlardan məskən salmış, bununla da bir çox şəhər və kənd tipli yaşayış məskənlərinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Lakin vaxtaşırı feodal müharibələri, xarici hücumlar və başqa səbəblər üzündən şəhər və kəndlər dağılmışdır.

Fəslin **“Ərdəbil tarixi mənbələrdə”** adlı ikinci bölməsində arxeoloji

və yazılı mənbələr əsasında şəhərin tarixi, memarlıq quruluşu, ictimai-siyasi və mədəni həyatından bəhs olunur. Həmin mənbələrdə Ərdəbil Azərbaycanın ən böyük şəhəri kimi qeyd olunmaqla, ərazisinin zəngin təbii sərvətlərə, bol sulu çaylara, meyvə bağlarına malik olduğu diqqətə çatdırılır. Bu baxımdan, ərəb müəlliflərinin, 1563-cü ildə Ərdəbilə gələn məşhur ingilissəyyahı Antoni Cenkinsonun, Əbu Həmid Əndəlusinin, Evliya Çələbinin və başqalarının fikirləri və Ərdəbil haqqında məlumatları dəyərlidir. Onun yazdığına görə, Ərdəbil şəhərində 300 əsgər, dərğa, kələntər, münşi, qazi, şeyx və islam var idi.

Dissertasiyanın ikinci fəslə **“Təsərrüfat məişəti və maldarlıq”** adlanır. Burada əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlığın müxtəlif sahələrindən bəhs olunur. Fəsilin xalçaçılıq bölümündə şahsevənlərdən bəhs edilərək bildirilir ki, şahsevən xalçalarının bir növü də vardır. Vərnilərin motivləri öz bədii dəyərinə və orijinallığına görə bənzərsizdir. Xalçalarda dekorativ baxımdan xalq motivləri əsas yer tutur. Bu kimi toxuculuq məmulatları “Tovuz quşu”, “Əlif”, “Çiçəkli” və s. çeşidlər haqqında Seyid Tahir Sabahi “Şahsevənlərdə vərnə tərzə” adlı məqaləsini, Türkiyədə “Türk dünyası araşdırmaları” dərgisində çap etdirmişdir. Vərnilərdən atlarda tərkib kimi də istifadə edilir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslə **“Maddi mədəniyyət”** adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir. Birinci yarım fəsildə **“Yaşayış yerləri və ictimai tikililər”**dən bəhs edilir. Aydın ki, şəhər mədəniyyətinin və ümumiyyətlə, sivilizasiyanın formalaşmasında göstəricilərdən biridə tikililərdir.

Bu amilin könbədən təbii-

coğrafi şərait və tikinti materiallarının növü və mövcudluq dərəcəsi ilə sıx bağlıdır.

Yaşayış yerlərinin və ictimai tikililərin quruluşunu, təyinatını və davamlılığını müəyyənləşdirən bu amil Ərdəbil şəhərinin formalaşmasında təsir göstərmiş və öz əksini ənənəvi mədəniyyətində tapmışdır. Ərdəbil şəhəri qədim zamanlardan, “Qarzan”, “Üçdükan”, “Çəsməbaşı”, “Pir Əbdülməlik” və “Əli Qapu” adları ilə məlum olan altı böyük məhəllədən ibarətdir. Şəhərin formalaşmasında Şeyx Səfəməqbərəsinin böyük rəhbərliyi, bazar, şəhər strukturunda bir növ sosial-məişət rolunda çıxış etmişdir.

Ərdəbil əhalisi arasında ev tikintisi ilə əlaqədar olaraq, inam və adət tələmə mövcuddur ki, onlara müasir dövrə də rast gəlinir. Məsələn, ev tikilərkən, evin kəşxəsinə yaxınları və qonşuları onun təbrikə gəli və özləri ilə gətirdikləri şirni

ıyyatıevinbünövrəsinaqoyardılar.

Evtikildikdənsənra – evavadanlıgındaşınarkən, evəilkolaraq
“Qurani-Kərim” gətirilirvəevinənyasılısakinionutaxçaüzərinəqoyurdu.
Dahasənraevinqadınıgüzgüvəşamdanıtaxçaüzərinə - Quranınyanınaqoyur,
seyid tərəfindən yazılmışvətəzəevinxeyirli-bərəkətliolmasını,
burada yaşayacaqailəninxətə-
bəlagörməməsinitəminədəcxüsusi duanıevinqapısıüzərindənasardılar.

III fəsilin ikinci yarımfəsili **“Yeməklər və içkilər”** adlanır. Burada
birdaha aydın olur ki, Ərdəbil bölgəsizənginmətbəxmədəniyyətinəmalikdir.
Maddimədəniyyətinbusahəsinəməxtəlifçəşidlşirniyyat, halvalar, aşlar,
çörəkvəçkiləraiddir. Onlarınbirçoxuümməzərbaycansəciyyəliolsada,
yerlişəraitdədoğanamillərintəsiriəltındaformalaşanyeməkvəçkilərdəvardır.

Xatırladaqki, hər bir bölgədə olduğukimi,
Ərdəbil də yeməkvəçkilərin çəşidinə,
tərkibinə və hazırlanma texnologiyasına görə tarixənyerli təbii-
coğrafi şəraitlə yanaşı,

əhalinin təsərrüfat məşğuliyyəti və dini inanamlar da təsiri göstərmişdir.

Regionun Xəzər dənizini yaxın olmasına baxmayaraq,
qədim dövrlərdən bəri əhalinin qida rasionunda balıq məhsulları deyil, mal,
qoyun, keçi və toyuq təndən hazırlanmış yeməklər, həm-
çinin müəyyən dərəcədə kinçilik təsərrüfatı və dəniz məhsulları üstünyə tutmuş
dur. Bununla belə, hal-hazırda ölkənin digər regionlarında olduğukimi,
burada da düyü yeməkləri geniş yayılmışdır.

Ərdəbil də haram sayıldığından donuz təndən,
dondurulmuş və təmiz məhsullarından,
konservləşdirilmişərzaqlardan istifadə olunmur.
Əhali arasında belə bir fikir mövcuddurki, həmin qidanövlərinin nədən hazırlan-
landığı məlum deyil.

Ərdəbil səfər etmiş A. Oleari səyahətnaməsində qeyd edirki,
burada soyuq hava şəraitinə görə üzüm, qovun və sitrus meyvələri yetişmir.
Lakin çoxlu meyvə bağları mövcuddur.

Ərdəbililərlə arasında, Cənubi Azərbaycanda olan yeməknövləri geniş
yayılmışdır. Bununla yanaşı Ərdəbil əhalisi üçün xarakterik olan bir sıra
yeməklərdə mövcuddur. Məsələn, “bıcaq qiymə” və s.

Dissertasiyanın III fəslinin ikinci yarımfəsili **“Geyimlər və bəzəklər”**
adlanır.

Ənənəvi geyim və bəzək tiplərinin öyrənilməsi etnoqrafik baxımdan xalq həyatının b

irsıramühümməsələlərinitedqiqetməküçünqiyətməlimaterialverir.

Ərdəbiləhalisininməişəttərzi, sosialtəbəqələşmə,
iqtisadivəmədəniyyətsəviyyəsi, estetikzövqü,
bütövlükdəmillixüsusiyyətlərigeyimvəbəzəklərdəözünüdahaqabarıqşəkildəgöst
ərir. Bundanəlavəmilligeyimtipləriuzuntarixidövrərzindəformalaşdığından,
xalqınətnogenizivəetniktariximəsələlərininöyrənilməsiüçündəçoxqiyətməlimənəb
əhesabedilir.

Qeydetməklazımdırki, Ərdəbilinbəzəkəndlərindəqədim,
ənənəviqadıngeyimtipləri vəonlarınayrı-ayrıelementləriindiyədəkdəqalmaq-
dadır. Geyim dəstləri
etnoqrafikbaxımdanöyrənilməsiburanınəhalisininbirçoxspesifik -
lokalxüsusiyyətləriniüzəçixarmaqla,
digəretnoqrafikbölgələrvəxalqlarlamövəcudolmuştarixi-
mədəniəlaqələridəizləməyəimkanverir.

Lakinbölgəninənənəvigeyimləriiləbağlıyazılımməlumatlarazlıqtəşkiledir.
VaxtiləƏrdəbildəolmuşxaricisəyahlarınayolqeydlərindəbəzigeyimtipləri (çuxa,
çarqat, araqçın, arxalıq, köynək, qurşaq, tuman, başmaq vəs.)
vəbəziipəkparçanövlərihaqqındamüəyyənməlumatlarmövəcudolsada,
onlarbəzənlokalsəciyyədaşığından,
bütövlükdəƏrdəbiləhalisiningeyimlərihaqqındadolğuntəsəvvüryaratmır.
Yaranmışvəziyyətbirtərəfdəntədqiqatçılarınbəzilərininyerliəhalininmədəniirs
inəmunəsibətiiləizahədilsədə,
digərtərəfdənƏrdəbilintarixboyuişğalçıhücumlaraməruzqalması,
maddivəmənəvimədəniyyətelementlərininmütəmadiolaraqyağma-
lanmasıiləbağlıolabilər.

NaturaltəsərrüffathəyatınınƏrdəbildəuzunmüddətdəvəmetməsiənənə
vigeyimlərdəndəyankeçməmişdir. Beləbirşəraitdəgeyimmaterialları (dəri,
yun, ipək, pambıq, gönvəs.) deməkolarki, hər bir ailəninində-
xiliimkanları səviyyəsində hazırlanırdı.
Eynizamandaburadasənətkarlığınüksək dərəcədə inkişaf etməməmulatının
çəşidiniartırmasınəsəbəbolurdu.

Bucəhəşəhərəhalisininməişətindədahaaydın nəzərəçarpmayla,
müasirdövrədəkdəvəmetməkdədir.

Üçüncü yarımfəsilin birinci bölümü **“Qadın geyimləri”**nə həsr
olunmuşdur. Burada qadınların baş, üz, bədən, ayaq geyimləri
xarakterizə olunur. Baş geyimlərinə çarqat, üzörtüyü, duvaq, çadra, araqçın,
naxışlı gələndüvağı, şal, başlıq vəs. aiddir.

Çarqatmüxtəlifrənglərdə, daha çox ağrəngdə xırdagüllər ləbəzə-
dilənəki və ya üç metr ölçüdə olan baş örtüyüdür. Bu günkü namaz çadraları kimi,
çarqatında yerib rəngdə, bəzəkelementləri isə baş qarəngdə olur.
XX əsrin sonlarında qadınların böyük əksəriyyəti nıngeyi indiyiküdrüdə çitparça
dan hazırlanırdı.

İslam İncilabından sonra qara çadranın qadıngeyimində tənədxil olmasınabaxm
ayaraq, bubaşgeyimikənd qadınları arasında qalmaqda davam etdi.

Üzörtüyü – “rübənd” ikimüxtəlif formada hazırlanırdı.
Onlardan birigöztərəfi hətə dən tordüz bucaqlı ağparçadan, digəri
isə qararəngdə olurdu. Hazırda butipüzörtüklərindəndemə kolarkı,
istifadə edilmir.

Başörtüyü olan şalın ölçüləri 1,5 m-dən 2 metrə qədər olur. Dörd bu-
caqlı şəkildə, müxtəlif rənglərdə,
irivə açılmış ağ və qırmızı güllər ləbəzə dilən şaləsasən ipək və ya unparçadan haz
ırlanır. Daha çox qonaqlıqlarda və toylarda istifadə olunan belə
şalın kənarları saçaqlıdır.

Araqçının materialı adətən qara, qırmızı və sarı rəngli məxmər,
tirmə və şaldan hazırlanmaqla, çənənə altındabərkitmək üçün qaytanları olur.
Araqçının üzərində gülə bətinlə işlənmiş buta, nilufər gülü və s.
bəzəklər mühüm yer tutur.

Yaylıq daha çox kənd qadınlarının istifadə etdiyi və ipək parçadan hazırlan
mış başörtüyüdür. Baş örtük növlərindən biri də alın yaylıqlarıdır ki, baş
yaylığının üzərindən
bağlanır. Lakin bu yaylıq növünün ölçüləri baş yaylığınə bətinə kiçik olur.

Ərdəbildə apardığımız etnoqrafik müşahidələrə görə göstərir ki,
son dövrlərdəki yuxarıda adları çəkilən başgeyimlərinin bəzilərinə
yaşlı nəsillər arasında rast gəlmək olar.

Ərdəbil qadınlarının bədəngeyimləri kompleksinə təqribən yaxın
keçmişdəki aşağıdakılarda xilədi: köynək və yadon, uzun köynək, şalvar,
ipək tək, bürməlidon, beldən bağlama, ləçək, örpək, kələğayı, başmaq,
corab və s.

Onudaxatırladaq ki,
tərixən qadıngeyim tiplərinin formalaşmasınabir sıra digər amillərlə yanaşı,
keçmiş məişət tərzinin və sosial fərqlərində güclü təsiri olmuşdur.
Varlı və zəiflərinə mənsub qadınların geyimləri bir qayda olaraq bahalı parçalardan
hazırlanırdı və bəzəkelementləri ləbəzə dilirdi.
Lakin gənşkəndlik kütlələrinə məxsus olan qadıngeyimləri ilkin formavə məzmunu

nunuitirməyə rə XX əsrin əvvəllərində kəlib çatmışdır.

Sosial – iqtisadi inkişaf
kənd camaatının kütləvi şəkil də irişə hərələri sləməyə getməsinə səbəb olub, ilk
dövlərdə mövsümün xarakter daşıyan bu xın sonralarda imixarakter alamağa başla-
adı.

Bunun dan ticarətində iləsi ilə bərabər şəhərə köçmüş mövsüm çü kəndliləri tənəbi
olaraq təcrid cən kəndlə qələrikə silirdi.

Bu prosesin gedişində kəndli qadınlar Avropa geyimlərinə xas olan bəzi rəqəym
elementlərini də mənimsəyirdilər. Onları geri –
kəndə qayıtdıqda isə özləri ilə bərabər həm geyim formalarını və elementləri də k
əndə aparırdı ki, buda istər-istəməz yerli şəraitə öztəsirini göstərirdi.

Üçüncü yarım fəslin ikinci bölümü **“Kişigeyimləri”**
adlanır. Qadın geyimləri kimi, kişigeyimləri də baş,
bədən və ayaq geyimləri olmaqla üctipə bölünür və bu kompleksdə papaq bütündə
vrlərdə önəmli yer tutmuşdur. Kişilər papağı geyimdə stinin vacib atribut kimi
hesab edirlər.

Bu məsələdə xalqın mənəvi etiqadları ilə bərabər islam faktorunu müəmmərlə oynamış
dır. Belə ki, islamın ənəllərinə görə,
naməhrəmyanında başı açıq olmaq qəbahət sayılmışdır.

Tarixən hər bir bölgənin əhalisi orada daha asan də olunan xam-
maldan müxtəlif geyimlər, ocumlə dən papaq hazırlanmışdır. Ərdə bilə əhalisi,
xüsusilə də buradageniş maldarlıqtə sərrüfatı ilə məşğul olan şahsevən-
lər uzaq keçmişdən başlayaraq papaq istehsalında yun, keçə, dəri və s.-
dəni istifadə etmişlər. Bu sırada yun bərk, buxarapapaq, cəmşidipapaq, əmma-
mə, şapka, pilotpapağı, tük lü bərk və s. göstərmək olar.

Lakin XIX əsrdən etibarən, xüsusilə XX əsrin ikinci yarısında hicab,
pəhləvi papağı və şapka dəni istifadə məcbur xarakter daşımış,
ölkədə onları geniş istehsalına başlanılmışdır. Təsədüf edeylik, hal-
hazırda da ortaya şlik işi və qadınların bir qismipapaq çiləməşğul olmaqdadırlar.

Yun bərk tənəbi qoyun yunundan (qaravəyə qəhvəyirəngli yun) dan
toxunan papaqdır.

Bu papaq də tənə çü müxtəlif ölçü də toxunur və də tənə nonun ölçüləri 25-30
smarasında deyirdi. Əsasən qış fəslində geyinən bərk xal-
hazırda da Ərdə bilinə bəzi kəndlərində də bəddir.

“Şapo” və ya
“ləbedar” həm yay və həm də qış üçün nəzərdə tutulan baş geyimidir.
Yay şaposa konusvari formada torluparçalardan və möhkəm plastikdən hazırlanı

rdi.

Ərdəbiləhalisinini istifadə etdiyi qəhvəyi və boz rəngdə olan bupapaqlarına Rusiya dan keçmədir.

Keyfiyyətli şapondan varlılar,

ucuz şapondan isə yoxsullar istifadə edirdilər.

Bubaşgeyiminin qış üçün nəzərdə tutulan növü isə yundan hazırlanırdı.

Boz,

qaravəqəhvəyi rəngdə olan buxarapaqlar daha çox quzudərisində hazırlanırv ədaxilinə astar vurulurdu.

Papağın forması oval şəklində olur və yuxarı istiqamətdə tiki cədvərəsidəralırdı.

Papağın dövrəsinə içəri tərəfdəntumacdəri, astarkimitikilirdi.

Hazırda Ərdəbildə buxarapaq qoyanların azalması baxmayaraq, bir çox ticarət adamları və yaşlı əhəlinin nümayəndələri ondan istifadə etməkdədir.

Ərdəbilin kişi geyimlərinin sırasındayundan və yabaston parçadan tikilən pap aqları da qeyd etməklə zəhmətə. Keçmişdə gənisləndirilmiş bupapaqlar hal- hazırda yaşlı nəslin nümayəndələri və kəndlik işlətərlərin- dən istifadə olunmaqdadır.

Ərdəbildə gənisi yayılan əmmamə 30 sm enində, 1 və ya 1,5 metr uzunluğunda yaşıl və ya qara rəngdə olan çit və ya bezdən hazırlanan kişi baş geyimidir. Adətən onun ağına hiyəsində başlayaraq lent kimi başlarını dolayırlar. Keçmişdə daha çox ağ rəngli ipək əmmamə dəbdə olmuşdur.

Kişi geyimlərinin sırasındaköynək, peyğəmbəri, canlıq, şalvar, arxalıq, çuxa, kürk, şal, qabaqlıq, əbavəs. kimi geyim növlərini qeyd etməklər.

Ərdəbilin hər yerində

“köynək”

adlanan geyim növü ənənəvi olaraq bezdən tikilirdi. Köynəyin axund (düz) yaxası ön hissədə bir az açıq hazırlanırdı. Yaxazərlinə işlərlə toxunur və 3 sırada düymə ilə bir-birinə bağlanırdı.

Uzun və sadə biçimli

qolları olanköynəyin bilək nahiyəsində düymələri olurdu. Təqribən 15 sm yaxa oyuğu olmaqla,

köynək yan tərəflərdə kəlib çatırdı.

Alt köynəyi daha çox ağdan, bəzi hallarda isə çit, satın və bezdən tikilirdi.

Peyğəmbəri

keçmişdə daha çox yaşlı kişilərlərdən istifadə olunmuş kişi geyimlərindən olub, humayun

ağından

hazırlanırdı.

Dairəvi yaxası və öntərəfdən sinəyə kimi birkəsiyiolan peyğəmbəri birdüymə ilə sol çiyinə bağlanırdı.

Peyğəmbərinin qolları uzun,

əlbəşliqləri sadə olurdu.

Buköynəyin qoltuqaltındayarıq olmaqla, uzunluğu yanlara qədər gəlib çatırdı.

Sadə quruluşu malik olankişi canlığı adətən qolsuz tikilirdi.

Onun yaxası qabaqtərfdən açıq qoyulur və ehtiyac olduqda 3 düymə ilə bağlanırdı.

Canlığın hər ikisi tərfində balacacıbları olurdu. Müsair dövrdə jilet adlanan canlılığın materialı boston tipli yun parçadan tikilirdi. Keçmişdə qadınlar həmdə yun materialından canlıq toxuyurdular.

Şalvarlar adətən şalvə bostondan hazırlanırdı və qabaqtərfdən 3 düymə ilə bağlanırdı. Aşağı düymələr 10 sm-lik parçadaya yerləşirdi. Bugey immənin üçünə seçilən ənənəvi rənglər adətən qara və qəhvəyi olurdu. Yaşlı kişilər rahat olsundeyə, düyməsiz, şalvarın lifində yerləşən bağlabərki dilənsə şalvarlarda istifadə edirdilər. Bağın materialı səsənsə, bəzəndə xalça ipindən olurdu. Qışda daha çox şaldan toxunangənsəlvə geyinirdilər.

Onuda qeyd etməklə zərurdir ki, geyimlərin növləri və materialı ailənin sosial durumuna, maddi imkanlara uyğun seçilirdi. Məsələn, əvvəllər paltobu günkü kimin geyinməsi yılmamışdı və hər kəsin onu əldə etməsi mümkün deyildi. Əvəzində insanlar onun yerinə bəzi yaxalı, nisbətən uzun “gimə” adlanan paltar geyirdilər. Ərdəbildə kürk kəndəhalisi arasında, xüsusilə maldarların geyimində istədiyi xüsusiyyət tuturdu. Aşılarmış qoyun dərisində tikilən kürk və xitə milli geyim tipləri arasında çox qiymətli hədiyyə hesab olunurdu. Ərdəbildə bəzi minəgörebir-birindən fərqlənən “kaval”, “gaval” və “geymə” kürk növləri daha geniş yayılmışdı.

Gaval kürkünü bəzək xarakterli qolları topuğadək kuzanırdı. Bəsəbəbdə geymək kürkdən fərqli olaraq onu çiynə atırdılar. Keçmişdə əvvəllər və qarvadarlar gaval kürkdən həmdə yatacaq kimi istifadə edirdilər. 7-8 qoyun dərisindən hazırlanmış geymək kürkdən fərqli olaraq gaval kürkə 10-15 dəri işlənirdi. A.N. Mustafayev yazır ki, vaxtilə Şirvan da hazırlanmış gaval kürkü “Ərdəbil kürkü” və ya “Xorasan kürkü” adlanırdı.

Bu fəsilə bəzəklərə də geniş yer verilmişdir. Gözdirilmə qaydasına görə bəzəklər qulaq, baş, boyun, sinə, bel, bilək və barmaq bəzəkləri kimi növlərə ayrılır. Bundan başqa libaslar bəndə edilən müxtəlif bəzəklərdə qadın zینətləri arasında xildir.

Vaxtilə islam və şəriətə həkamların görə zinətətsiz qadın kəni zqədər qiymətsiz sayılırdı.

Bu baxımdan nəyin bəhasına olursa olsun, zinətətdə rükə qayğısına qalmaq hər bir ailənin borcu hesab edilirdi.

Nəticədə otənyüz illiklərin qızıl-gümüş zinətləri cəhizşəklinə sildən-nəsilə keçərək dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Bu mənada qadınların mücrü,

sandıq və box çalarında saxlanılan bəzəkşyalar itəkə XIX
XX əsrlərdə yaşayanzərgərlərin əlişləri olmayıb,
daha əvvəlki dövrlərin yadigarlarıdır.

Ərdəbil qadınlarının qulaqbəzəklərindən “dörd düymə”, “qırx düymə”,
“minarəsirğa”, “lolasirğa”, “giləsirğa”, “badamısirğa” vəs.

adları məlum olan bəzək məmulatını qeyd etmək olar.

Bu adları məlum olan qulaqbəzəkləri istər Cənubi,
istərsə də Şimali Azərbaycanındıgərb bölgələrində də geniş yayılmışdır.

Sırğa taxmaq üçün hələ ki çiyəşlərindən anqızların qulaqlarını küllə keyidərək iynənin
ucu ilə dəşib, orasapkeçirirdilər. Qulağıntezsağal-
ması üçün sapı vaxtaşırı tərpedir və nəhrə yağılmağa layırdılar. Yaralı tıha bərməsin
deyə sırğanı qulağa mümkün qədər tez taxırdılar.

Baş bəzəklərində gümüş və qızıl dan hazırlanan paxlava formalı silsilə,
çalmalı, zərif örpəkləri başa bərkitmək üçün qızıl sancaq geniş istifadə olunur.
Zərgərlərin hazırladıqları zinət məmulatları
irsənvalideynlərindən övladlarına keçirdi. Sırğa, üzük,
boyunbağı kimi bəzəklərgündəlik, bilərzik, silsilə vəs.
isə daha çox mərasimlərdə - toy,
ad günləri və qonaqlıqlarada dərkən istifadə edilir.

Ərdəbil əhalisi arasında qızıl dan geniş istifadə Səfəvilərdən əminədən başlanır.

Ozamanlar əhali arasında bəzəklərdən istifadə mədəniyyətində daha çox yayılmışdı.

Üçüncü fəsilin dördüncü yarımfəsil “**Nəqliyyat vasitələri**” adlanır.

Ərdəbilin əlişli tərbi-

coğrafi şərait tarixən buradətəsrüfatın müxtəlif sahələrinin və sənətkarlığının ki-
şafinə təkən vermişdir. Buradabir çox məhsulları yetişdirilənki,

onları təkəstanındeyil,

ölkənin dıgər regionlarının əhalisində tərbiətə bətinə ödəməyə kifayətedir.

Yarıməsrə bundan əvvəl,

Ərdəbil də faytonictimə nəqliyyat vasitəsi olduğundan,

onun istehsalı geniş təhtiyaduyuldu.

Ərdəbilustaları tərə-

findən hazırlanan gözəlfaytonları sərnişindəşınmadageniş istifadə olunurdu.

Faytonların milləri çoxışləyərkə yəildiyindən atların axsasamasına səbəbolurdu.

Onagörədə onların layırdılar. Buda öznövbəsində başqabirsənətsahəsinin –
nəlbəndliyinə kişafetməsinə şərait yaradırdı.

Yuxarıda qeyd olunduğukimi,

Ərdəbil və tərəfərazilərdə ilin çox hissəsi yağın tılu olur və busəbəbdəndə qonşuya
şayışməntəqələri ilə əlaqərləbolsuluçayları üzərində salınmış körpülər vasitəsilə

təmin edilir. Birneçə tağlı belə körpülər adətən körpici dəntikilirdi.

Hal-

hazırda İranın tarixi memarlıq əsərləri siyahısına aid edilən Ərdəbilin tarixi körpüləri aşağıdakılardan ibarətdir: Qarasuk körpüsü (Zağlan), Məcin körpüsü (Yeddigöz), İbrahimabad körpüsü, Yaqubiyyə körpüsü, Seyidabad körpüsü, Samiyan körpüsü, Kəlxorankörpüsü, Nirkörpüsü, Almazkörpüsü.

Eyni zamanda,

Ərdəbilin şəhər, kəndlərinin digər ostanların xarici ölkələri ilə əlaqəsi, quruyol vasitəsi ilə təmin edilirdi.

Bu ostanın quruyolları əsas, yardımçı və kənd yollarından ibarətdir. Ostanın əsas yolu Təbriz – Ərdəbil – Gilan yoludur. Bu yol həm də vaxtilə tarixi köç və ticarət yolu olmuşdur.

Onudaxatırladaq ki, tarixi “İpək yolu” əsrlər boyu qərb və şərq arasında ən mühüm istiqamətlərdən biri olmuş və təqribən 4

min il ərzində müxtəlif xalqlar arasında iqtisadi münasibətlərin yaranılmasında mühüm rol oynamışdır. Ərdəbil şəhəri və tarixi Azərbaycan da bu yolun əsas hissəsində yerləşmiş, yol hərəkəti və rüsum məsələlərinə böyük təsir göstərmişdir.

Bağdadla Mərv və Xorasanı digər mühüm şəhərlərinin birləşdirən böyük magistral yollardan ayrılaraq bəzi şəxslər Azərbaycan, Aran, Gilan, Dilman, Təbərestan, Qorqan və Xarəzm kimi əyalətlərə qədər gedib çatırdı.

Hicri tarixin ilk yüz illiklərində Azərbaycanın bir sıra şəhərləri ikitərəfli vasitə ilə Xorasanın böyük magistral xəttinə – “İpək yolu”na qoşulurdu.

Beləliklə, Ərdəbilin nəqliyyat vasitələri azərbaycanlıların maddi mədəniyyət nümunələrinin əsasını təşkil etməklə yanaşı, şərq xalqlarının spesifik xalq nəqliyyatına öz təsirini göstərmişdir. Bunu regionun maddi mədəniyyət nümunələrinin zəngin inkişaf xüsusiyyətləri də sübut edir.

Dissertasiyanın dördüncü fəsilini **“Mənəvi mədəniyyət”** adlanır. Məlum olduğu kimi,

mənəvi mədəniyyətin sistemində mövsüm mərasim və bayramları mühüm yer tutur. Dördüncü fəsilin birinci yarım fəsilini “Mövsümi mərasimlər”də bildirilir ki, xalqın həyat tərzi, məişəti,

təsərrüfat məşğuliyyəti və təbiət hadisələri, mifoloji düşüncəsi ilə sıx bağlı olan mərasim və bayramlar cəmiyyətin ullaq keçmişini öyrənmək üçün ən etibarlı mənbədir.

Bu sərəda qışın yola salınması və yazın qarşılınması ilə əlaqədar keçirilən çillə mərasimləri xüsusi qeyd olunmalıdır.

“Çillələr” yarım bölümündə qeyd olunur ki, Azərbaycanın hər yerində

dəolduğukimi,

Ərdəbiləhalisiarasındaqışməvsümüüçyərəbölünürvəməxtəlifadlarlaadlan-
dırılır: böyükçillə, kiçikçillə, bozay. Böyükçilləninbirincigecəsində (Yılda)
ərdəbillilər «çilləçixarma» mərasiminikeçirirlər. Keçmişdə
Ərdəbildədəbumərasimzamanıinsanlarkürsününüzərinəsəməni, qozləpəsi,
badam, noxud, kişmişyiğbyeyərdilər. Hal-
hazırdasüfrəyələvələraqportoğal, nar, almavəyemişdəverilir.
Ailəninevloğulvərəgetmişqızövladıbugecəniböyüklərinailəsiahətəsindəke-
çirməyəçalışır və öz xatirələrini yada salırlar.

Böyükçilləninsonuncu və kiçikçilləninilkdördgünü «Carcar–Küroğlu»
və ya «XıdırNəbi» adlanır. Etiqadlaragörə, qışınşiddətli soyuq-
larıçarçardazəifləyir, suvətorpaqisinməyədoğrudur.
“XıdırNəbi” mərasimidəbuzamankeçirilirdi.

“XıdırNəbi” bayramındaniyyətutur, diləkdiləyirdilər. Məsələn,
övladıolmayanlarnəzirdeyirvəhəminniyyətəyatakeçib keçməməsini
“XıdırNəbi”ninistəyiləbağlayırdılar.

Qadınlarbumərasiməqohum–qonşularınıdəvətedir.

Onlardaöznövbəsindəimkandaxilindəözləriiləbirqədərbuğda, arpa, darı,
qarğıdalı, şahdane, qarpız–yemiştumu, qaranoxud, ağnoxud, küncüdvəs.
gətirir, onlarıqovururaqəldəyirmanındaçəkir, sonrairibirteştəboşaldıb,
xəlvətbirotaqdaağvəyaqırmızışalınüzərinətöküb, unteştinidəortaya
qoyurdular. Şalınətrafındarənglişamlaryandırır, ətrafınaQuran, Güzgü,
daraq, aftava–ləyənvəsəccadə (namazvəsaitləri) düzürdülər.

Bundansonraqonaqlarşamyeməyisüfrəsiətrafınatoplaşır,
rəqsedirvəşənlənirdilər.

Sonraşamyandırılanotağakeçənhərkəsəvcunabirqaşıquntöküb,
HəzrətXızırdanhacətvəarzularınınhəyatakeçməyiniidiləyirdi.

Mərasimbitdikdəsonra,

nəzirsahibiqapınıbağlayır və heç kəsioraburaxmırdı. Etiqadlaragörə,
gecəyarısıXıdırNəbigəlir, dəstəmazaldıqdansonranamazqılır,
əlinihəminununüzərinəbasır və ya qamçısiləonununüzərinəxəttəkibgedirdi.

Həmingününsəhərievsahibiotağınqapısınıaçır və hamıXıdırHəzrətinəli-
zinziyarətinətələsirdi. Ziyarətdəsonrahəminunabirqədərşəkər (vəyadoşab),
şirəqatır, xəmiryoğuraraqondanqohum–qonşuyapaygöndəririrdilər.
Onlarisəqblarıboşqaytarmaz, onunıçərisinəbirqədərşəkər, şirni, yumurta,
bəzəndəpulgoyubqaytarırvəbuzamandeyirdilər: «Payınızçoxolsun»,
«Allahqəbuletsin». Bu fəsilin “**Novruzbayramı**” bölümündə göstərilir

ki, Ərdəbil əhalisinin məişətində və mədəniyyətində mü-
hüm yer tutan bayramlardan biridə Novruz bayramıdır.

Tarixi çox uzaqlara gedib çıxan Novruz bayramı bütün Azərbaycanda olduğukimi, Ərdəbildə də əxlaqarasında ən sevilən bayramlardan biri hesab olunur və insanlartər-
əfində böyük coşqu və təntənəli şəraitdə qeyd edilir. Bura dəə ortəəsr mənəbə-
lərində, Azərbaycan da olmuş səyyahların yə qeydlərində, həmçinin şair və yazıçıların əsərlərində geniş məlumatlar mövcuddur.

Novruz bir sıra ümumi və bölgə üçün xarakterik olanayınlar, oyun və əyləncələr ləməşaiyyətə olundu ki, onlardan biridə «Təkəmmərəsimi» idi.

“Təkəm” dörd əyləncə formasında taxtadan hazırlanırdı. Onun uzunluğu 25 sm olmaqla əlvə ayaqları bədən ləməşaiyyətə bəzəyirdilər.

Təkəməci təkəmin çubuğunu əlində tutmaqla on u hərəkətə gətirir və bu zaman təkəmin əlvə ayağı xüsusi ritmlə tərpənərək taxtanın üzərində yərək səçirər di.

Təkəməci isə taxtanın çıxardığı səslə yə nizəmədə müxtəlif mahnıları fəədir və bu dataməşacılara nal qışın əbəb olur du.

Fəslin **“Dinibayram, ayın və mərasimlər”** bölümündə isə bildirilir ki, Ərdəbildə bütün il boyu müxtəlif dini ayın və mərasimlər keçirilir. Bu mərasimlər qəməri ilinin birinci ayı olan məhərrəməyi ilə başlanmaqla sonrakı aylarda davam etdirilir.

İngilissəyyahı Antonio Gidenzyazırdı: «Bütün dinlərin əməxsus sistematik ayın və mərasimləə malikdir. Həmin mərasimlərdə məminləə bir əyləncəyə burda həmrəylik və kollektiv çil ikihissləə birdə təsdiq itapır və möhkəmlənir. Bu mərasimləə insanları qeyri-müqəddəs itəməli həyatışlərində nəzərləşdirir və onları ülvibir həyat tərzinə sövq edir ki, budə ilahitə sirləə qələndirilir. Həqiqət də bəyan, nüfuz və təsiri fərdə əmləşmiş olur» .

Şiələrdə, xüsusi də İranlıların itəməli həmrəyliyi və bağlılığındə mühüm rol oynayan məəsimlərdə biri heç şübhəsiz ki, məhərrəməyində keçirilən Aşurəməsimləridir. İmam Hüseyn (ə) və onun tərəfdarlarının faciəsinə həsr olunan bu mərasimləərin İran cəməiyyətində müxtəlif funksiyaları vardır.

Bu kontekstdə təşkil olunən izzədarlıqlar Ərdəbildə xüsusi ayın lərtərzində ke-
çirilir və böyük insankütləsinə hədədir. Həmin məə-
sim və ayın lərinə tənə qrafikə rəşdirməsi həm tarixilik, həm də adət-

ənələr intədqiqibaxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bütün İranşialəri, ocümlədən ərdeb illilər Həzrəti Peyğəmbəri (s), onı yeganə qızı Fatiməyi-Zəhra (ə) və oniki imamı birlikdə «ondörd məsum» adlandıraraq xatirəsini hörmətləyib edirlər. Məhərrəmlik ayında İmam Hüseyn və onun tərəfdarlarının faciəsilə laqədsinə vurur, dəstələri halında əzədarlıq edir və s. tədbirlər həyata keçirilir.

Bundan başqa ərdeb illiləri imamların vəfatı günlərinin idə qeyd edirlər. Məsələn, Həzrət Rəsulun (s) vəfatı imam Həsən (ə)-in şəhadəti ilə yəni bir gündə qeyd olunur. İmam Əli (ə)-in, Fatimə (ə)-in və başqa imamların şəhadət günləri İran da iş günləri sayılır.

Digər əzədarları səməscidlərdə toplaşır və moizə oxuyanın çıxışlarından bəhrələnir, yaxudda ayrı-ayrı evlərdə təşkil edilən Quran-rövzə-xanlıq məclislərində iştirak edirlər. Keçmişdə belə mərasimlərimkanlı həllərdə il boyu bir neçə dəfə təşkil olunardısı, hal-hazırda nadir hallarda keçirilir.

Belə məclislərdə iştirak edənləri əvvəlcə yavə qoğalaqona qedir, sonra səmoizə və rövzə xanlar duavə mərsiyyə oxumağa başlayırdılar. Məclislərdə tənsəhlər, bəzi hallarda axşamlar təşkil olunurdu.

Məhərrəmlik əzədarlığı Ərdəbildə «sərxətt», «şaxsey-vaxsey» və «teşt qoyma» şəklində keçirilirdi, buda İranındıgər regionları ilə müqayisədə özünə məxsus xüsusiyyətlərə malik idi. «Sərxətt» Ərdəbildə müəyyən birməscid inhimayəçilər şurası ilə konkret birməddaharasında bağlanan müqavilə deməkdir.

Bu müqavilədə adətən həmin məddahın məsciddə fəaliyyət müddəti və alacağı əbləğəksini tapırdı. Bue birmüqavilə idiki, məhərrəməyi başlamazdan öncə və ya səfərayında məscid inhimayəçiləri şurası burada fəaliyyət göstərən məddahı vəyanövhə oxuyanı dəyişmək istəyərkən, nəzərdə tutduqları məddahlardan birini dəvət edirdi, bir və ya bir neçə gecə gəlib onların əzədarlıq mərasimində iştirak etsin. Həmin məddahın vəyanövhə oxuyanın səsi inhimayəçilərin xoşuna gələdisə, onunlar azılaşma əsasında müəyyən müddətə və əbləğə müqavilə bağlayırdılar.

Qeyd etməklə zımdır ki, Ərdəbildə tanımış məddah vəyanövhə xanəmalik olmağınsanlarındıqqətincə ləbetməknöqtəyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vaxtilə Ərdəbildə xüsusi şəkildə keçirilən mərasimlərdən olan «şaxsey» hal-hazırda nadir hallarda keçirilir.

“Şaxsey”zilhiccəyındavəQurbanbayramındansonra -
məhərrəmayınaüçgünqalmışbaşlanırdı.
Mərasimöncəsihərbiməhəlləvəməntəqədəğsaqqllərböyükməşəlləriqalınvə
uzunağacınbaşınakeçirərək, məhəlləninmərkəzindəbərکیدirdilər.
Bumərkəzadətənməscidin qarşısındakımeydanhesabolunurdu.
Məşələnzərətedən xüsusi bir şəxs olardı, onun vəzifəsi isə güənəşin
batmasınadək məşəli hazırlamaq idi.

Gecə düşdükdə sonraməhəlləkişiləri və gəncləri məscidin qarşı-
sındakı meydanı toplaşdırıb hər biri illərində ağac məşəllərini işığında sıraya düzül
ürdülər.

Busıradadayanansoləli ləşkəri fəndə dayananın belindəntutubsağ əlindəki ağa
cılarəhətkətədiridi. Eynizamandas ağayağını möhkəm şəkildə qabağavurub,
solayağını geri çəkər və beləliklə sıradakılarlabir yerdəsağtərəf hərəkətədiridi.

Busıraadətənbəğli dairəşəklindəməşəlinətrafındacəmləşirdi. İştirak
edənlərdəstənin rəhbərinin oxuduğu dinivəvətənpərvərşərlərə“şaxsey”mane
rasındacavab verir və bu qayda iləməhəlləni,
yaxudda şəhərin digər məhəllələrinigəzirdilər.

“Şaxsey”intarixininərsədirilması göstərir ki,
əvvəllər hərbiməşqolanbumərasim sonralar
təminixarakterkəsbətməyə başlamış və məhər-
rəmayınınəstənasındakeçirilməsinə qərar verilmişdir. İŞahİsmayılınhəki-
miyyəttarixini, xüsusilə də qızılbaş qoşunlarının hərbiməşq və manevr-
ləriniərsədirərək belə bir nəticəyə gəlmək olarki,
sözünədən mərasim Səfəvidövrünün yadigarıdır və yalnız Ərdəbil üçün xarakter
kolmuşdur. Çünki Azərbaycan və İranındıgəryerlərindəonarastəginmir.
Keçmişdəmərasimdə iştirak edənlərə ağacəvəzinə qılınca və qəməgötürürdülər.
Onların yerləşmə meydanı oxuması da hər cəhətdən səfəvilərin hərbiməşqlərinə və
səfəvi hakimiyyətinin əvvəllərində hərbçilərin manevrlərini xatırladırdı.

Bu baxımdan Baba Səfəri yazır
ki, Qədimdə İrandavə Avropada hərbiməşqlərə də təhəssül almamışdı,
yalnız osmanlıların “yeniçəri” adlı təhəssül almamış gərgənləri bə hərbiməşqlərlə
məşğul idilər.

İrandahərbiməşqləri Şahİsmayıl zamanında təhəssülə salınmışdır.
Sülh vaxtlarında döyüş manevrlərini yad etdirməyə qüvvəndəyən və qüvvəndəyən
şqlər keçirir və hətta Şahİsmayılın özündə bə hərbiməşqlərdə iştirak edirdi.

Ərdəbildə keçiriləndi mərasimlərdəndi gəri “Təşəqqüma”məraisi-
midir. Bumərasimə görə

məhərrəmayınaüçgünqalmışməscidlərdəvətəkiyələrdəteştqoyulurvəbütündi
ndarlarbumünasibətləkeçirilənmərəsimdəiştirakedirdilər.

Dördüncü fəsilin üçüncü yarım fəslə **”İnamvətiqadlar”** adlan-
ır. Mənəvimədəniyyətsistemindəibtidaiinamvətiqadlarmühümyertutur.

Onlarıntədqiqəhalininənənəvivəməuasirməişəti,
həyattərzivətesərrüfatməşğuliyyətiiləbağlıbirçoxməsələlərinaydın-
laşdırılmasınaköməkdir.

Bubaxımdanəkinçilikləbağlıxalqinamvətiqadlarıxüsusiədiqqətəlayiqdir.

Ənənəvitəsərrüfatsahələri
əkinçilikvəmaldarlıqləbağlıqədiminamvətiqadlarınbirçoxugünümüzədəkgə
libçatmışdır. Bolməhsuluntəminədilməsinə, şum, əkin-biçin,
məhsuluntoplanmasıvəqorunma-

sınahəsablanmışbuiñancvətiqadlardainsanlarıntəbiətə, təbiətgüvvə-
lərinəvəhadisələrinəməünasibətiəqiq-aydıngörünür. Məsələn,

insanlarNovruzbayramıqoz–

findığınsaxlayarvətoxumluqbuğdanıonlaraqarışdıraraqbirovucunuimamRz
aməqbərəsiətrafindauçanquşlaraatarvəbunusavabbirışsayardılar.

Yaxud,

məhsulyığınınınuğurlukeçməsiüçünquruitkəlləsinibirağacasancar,
həminəğacəkənsahəsininyanındayerəbasdırıbyandırarvətüstüsünühəminsa
əyəvərərdilər.

Növbətiilənbolməhsulunutəminətməkməqsədiləötənildənqalmışbirkisəbuğd
anısandıqdəsaxlayar,

yaxuddahəminildəbolməhsulanailolanəkinçilərintoxumluqbuğdasındanazmi
qdardaözəkənsahəsinəsəpərdilər. Bundanbaşqa,

məhsulyığımızamanıxırmanınbol-

bərəkətilmasıüçünməhsulunmüəyyən hissəsiqədərseyidlərənəzirboyunolar
dılar. Yeralması (kartof)

əkinizamanıəliyəngülolanbirşəxsdənəkinəbirinciləraqbaşlamağıxahişədir
ilər.

KeçmişdəƏrdəbildəhəftəninşənbəvəcüməgünləriməhsulbiçiminəçıxm
azdılarıki, budahəmingünlərinkəramətiiləbağlıdi.

Fəslin **”Musiqi”** adlı dördüncüyarımfəslə, mənəvimədəniyyətin
mühümsahələrindən biri olan xalq musiqisinə həsr olunmuşdur.

Xalq musiqisininəngeniş yayılmış sahəsinə xalq mahnıları təşkil edir.
Xalq mahnıları sevinclivə xoş günlər, kədər, həsrət, sevgi, qələbə,
uğursuzluq vəs. mövzuları əhatə edən bir musiqi janrıdır. Dildən-dilə, nəşildən-

nəsilə, ağızdan-ağzakeçərəkyaşayanbumahnılarınmusiqisivəbəstəçisibəlliolmasadaənməşhurbəstəkarlarınəsərləriiləmmüqayisəediləbilər.

Təsadüfideyilki, ərdebillilərinmusiqisidünyadaməhzAzərbaycanmusiqisiadiilətanınır. Azərbaycanmusiqifolkloruşərqlimusişininənzənginqollarındanbiri hesab olunmaqda, muğamdan, xalqmahnılarından, müxtəlifrəqs vəəşiqmusiqisindənibarətdir.

Araşdırmalarbeləbirnəticəyəgəlməyəimkanvermişdirki, klassikxalqmusişiolanmuğamhəməşiqmusiqisiilə, həmdəmusiqinindigərjanlarıiləsıxbağlıdır. Bəsradə «Şur», «Çahargah», «Segah», «Zabul», «Mahur», «Rəstpəncəh», «Bəyat», «Nəva» vəs. muğamlarımisal göstərmək olar.

Fəslin beşinci yarımlı fəslı «Şifəhixalqədəbiyyatı»na həsr olunmuşdur. Şifəhixalqədəbiyyatınümünələriinsanlarınhəyatərzini, arzu və istəklərini s. özündəəksətdirməkləmmühtərbiyəviəhəmiyyətəmalikdir. Təsadüfideyilki, ən böyükədəbiəsərlərdəəoxvaxt şifəhixalqədəbiyyatındanqaynaqlanmışvəgenişəoxucukütləsitolamışdır. Buna ən yaxşı nümunə dahi Nizami Gəncəvinin « Xəmsə »sivə Firdəvsinin«Şahnamə»sidir.

CəmiyyətədmövcudolanmistikbəxışlarıvəsfedənəngözlənnümunələrəisəMövlanəninməsnəvisininimisal göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, şifəhixalqədəbiyyatıvəfolklorictimai, iqtisadi vəs. xüsusiyyətlərəuyğun olaraq, insanlarınhəqiqidünyasındaxiləolmaq üçünbiryoldur vəhər xalqınyazılıədəbiyyatınınzənginləşməsindəəhəmiyyətli roləmalikdir. Təsadüfideyilki, folklorvəşifəhixalqəyaradıcılığındanqaynaqlanmayanyazılıədəbiyyatıninsanlarınböyükəksəriyyəti tərəfindən o qədər dəmarəqlə qarşılanmır.

Ziyahılar, yazıçıvəsairlərmənsubolduqlarıxalqlarınədəbiyyatının təqdimeilməsindəvətanınmasıişindəböyük işlər görürlər. Bəsəbəbdənfasiləsiz, ardıcılproqramlarhəyata keçirməkləşifəhixalqədəbiyyatınınbütünjanlarınıninkışafətdirilməsini daha geniş təbliğ etmək olar. Çünki, bəzənginxəzinənin hər bir güşəsində tarixi vəictimai həqiqətlərmövcuddur.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində ümumiləşdirmələr aparılaraq problemin öyrənilməsi prosesində gələn nəticələr təqdım olunmuşdur. Araşdırma-

ları yekunlaşdıraraq demək olar ki, tarixi Azərbaycanın Ərdəbil mahalı zəngin türk-islam ənənələrinə malik bir bölgədir. Müxtəlif dövlərdə baş verən siyasi, ictimai və sosial-iqtisadi proseslərin nəticələrindən asılı olmayaraq, azərbaycanlılar özünü nisbətən spesifik, lokal mədəni-məişət xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamış, onları zənginləşdirməklə günümüzədək gətirib çıxarmışlar.

Etnoqrafik materiallardan və tarixi mənbələrin araşdırılmasından məlum olur ki, əhalinin təsərrüfat məişətinin xüsusiyyətləri maddi mədəniyyətin inkişafı ilə vəhdətə olmuş və zaman keçdikcə yeni çalarlara kəsb etmişdir. Həmin xüsusiyyətləri yüz illiklər keçməsinə baxmayaraq, buranın əhalisinin təsərrüfat məişətində, maddi və mədəniyyətində, həmçinin ailə və ailə-məişət münasibətlərində aydın şəkildə nəzərə çarpır. Məsələn,

əkinçilik təsərrüfatında ənənəvi məkalətləri və vərdisləri Ərdəbilin bəzi kəndlərində və yaşıyməntə qəndlərində bugünkü qalmaqdadır və vamedir. Regionda yaylaq-qışlaq maldarlıq formasının xüsusi cəhəti indi də yüksək səviyyədə qalmaqdadır və bu cəhət bölgənin şəhərləri arasında daha çox nəzərə çarpır.

Mahalın Talı bəyliyi və Dövlətabad kəndlərində daha çox müxtəlif ölümlü saxsı səhənglərin hazırlanmasının satışı geniş yayılmışdır. Bundan başqa əhalinin bir hissəsi tibbi bitkilərdən alınan boyaqçılıq sənətkarlığı ilə məşğul olur. Buboyalardan istifadə edilərək toxunan xalça-palaz məmulatınatəlabatda böyükdür.

Ötən əsrlərin ev tikmə ənənələri özək sinii ictimai bina, ev və təsərrüfat tikililərində tapılmışdır. Xalq sənətkarları texniki imkanların olmadığı bir şəraitdə, yerli tikinti materiallarından məharət istifadə edərək, öz dövrünə görə əhalinin mədəni-məişət tələblərini ödəyən yaşayış binaların inşa etmişlər.

“Rəhdar” adlanan rüsum şəhərin girişində, «bac» isə adətən bazarlarda, yerləşən gömrük məntəqələrində toplanırdı. Bazarlarda ölçülüb-çəkilən mallar və məhsullar üçün ödənen rüsum «rəsmi kantar və keyl» adlanırdı. Bazarlarda satılan malların əvəzinə yaxud qiymətinin 1/5 – «taxmis» ixəzinə yəildə 6000 ağça gəlir gətirirdi.

Şəhər əhalisindən imtiyazlı təbəqələr, xanlar və məmurlar, ruhanilər, hacılar, xaricilər, seyidlər, maaflar vergilərdən azad idilər. Ərdəbil şəhəri Şirvandan Zəncan və yadəniz kənarı bölgələrdə gətirilən mallar üçün tranzit rolunu oynayırdı. Ona görə də şəhər əhalisinin başlıca məşğuliyyəti niçarvadarlıq təşkil edirdi. Duzu Sərabdan və Xalxalın Mamun kəndin-

dəngətirirdilər. Gilanınəhalisiərdəbillilərdənmalدارlıq məhsullarıalır, əvəzindəisə onlaraəkinçilik məhsullarıl təklif edirdilər.

Ərdəbildəxalçaçılıqinkişafetmişvəbirslrasənətkarlıqnümunələriənənə vixüsusiyyətələriniqorumaqlairsənnəsildən-nəsiləkeçərəkünü-müzədəkqorunubsaxlanmışdır. Məişətdəxalça-

palazməmulatıüstünyertutduğundan,

evlərindəxilidivarlarındamemarlıqbəzəyinəazdiqqətyetirilirdiki,

budaƏrdəbilmemarlığınınəsaxsüsusiyyətlərindənbirdir.

Başqasözlədesəkburadayaşayışəvlərinindivarlarınbədiitərtibatınıdahaçoxxal ça, pərdəvətikmələrtamamlayırdı.

MənzillərinqızdırılmasısəŞərqüçünxarakterikolanqızdırıcıvasitələrlə – kürsülərləyerinəyetirilirdi.

XIXəsrdəƏrdəbildəəhaliningeyimləriəsasənyerliipəkvəyunməhsu llarındanhazırlansada, əsrinsonlarındanetibarənsatınalmamanu-fakturavəfabrikmallarıgenişyayılmağabaşlanmışdır.

Əhalininənənəvibəzəklərindənəyerlizərgərlikməmulatlarıüstünyertuturdu.

Dərivəgönməmulatıdaəsasənyerlievheyvanlarındənəldəedilirdi. Bədiitərtibatlı bəzək nümunələri mədəniyyətlərin dövrləşməsində mühüm təkamül və yüksəlişin olduğunu göstərir.

Ərdəbildənənəvinəqliyyatvasitələrindənbəhsedərkənqeydetməklazı mdırki, dağkəndlərindəəsasənminikvəyükheyvanları, dağətəyivədüznərazilərdəkikəndlərdəisətəkərlinəqliyyatvasitələriüstünlükt əşkilətməşdir.

Nəqliyyatyıollarıəsrlərbəyubəsisithaldaqalmışvəəsasəntorpaqyıollardanibarəti di. Dağlıqərazidəkəndlərarasındaəlaqəçətinədar keçidlər və cığırlarvasitəsiləhəyatakeçirilirdi.

Ərdəbilinmənəvivəməddimədəniyyətiümumazərbaycanxarakterliolub , şəhər mədəniyyətinin tərkib hissəsini təşkil etməklə, sonrakı mədəni inkişaf üçün də əsas mənbə rolunu oynamışdır. Bununla belə, şəhər həyatı birsıralokalsüsusiyyətləriləseçilir. Bunu geyim dəstlərində, özünəməxsus bəzəklərdə, ənənəviyeməkvəiçkilərdə, təsərrüfat mədəniyyətində müşahidəetməkmümkündür. Bu müxtəlifcoğrafi, sosial-iqtisadivəsiyasisistemlərdəyaşayanətnoslarındaxilindəoxşarvəya ümumi etnomədəniproseslərinəetməsini bir daha sübut edir.

Bununləbelə, müasir tarixişəraitdə – qloballaşma, xalqlarvədvətlərlərarasintegrasıyaproseslərinin sürətlənməsi nəticəsindəƏrdəbiləhalisi-ninməddivəmədəniyyətidəməüyyəntəsirləməruzqalmış, transformasiyaya

uğramışdır. Həryerdəolduğukimi, buradadatəsərrüfat məişəti və mədəniyyətində innovasiya tendensiyalarınımüşahidəolunmaqdadır ki, budaənənəvimillidəyərlərinmövcudluğuüçünbir qədər təhlükəyarada bilər. Müasir şəraitdəisə milli dəyərlərinqorunubsaxlanmasıvəonun sonrakınəsillərəötürülməsimühüm vəzifələrdən biridir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı elmi məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Ərdəbilintexnologiyavəyerlisənayesi // AzərbaycanArxeologiyasıvəEtnoqrafiyası, № 1, Bakı, 2011, s. 195-199.
2. XIX-XXəsrlərdəƏrdəbildəxalqçılıqvətikmələr // AzərbaycanArxeologiyasıvəEtnoqrafiyası, № 1, Bakı, 2011, s.153-156.
3. Народные традиции Ардебилля в системе жизненных ценностей (этнографический обзор) // Вектор науки, № 4 (7), Тольятти, 2011. с. 303-307.
4. Ərdəbil tarixi // Tacikistan Milli Universitetinin xəbərləri, №3/6 (96), Düşənbə, 2012. s.36-39
5. Ərdəbildə dini ayin və mərasimlər // Tacikistan Milli Universitetinin xəbərləri, №3/7 (99), Düşənbə, 2012. s.40-44
6. İranda İslam İnqilabı. Məhşəd, 2012, 10 ç.v.Fars dilində monoqrafiya.
7. Ghanbar Ali Khoshayne. "At the 1st Regional Conference on New EnglishLanguage Course Books "Prospect" held at University of Bojnord,Bojnord, İran. Mehr 24, 1393, (oktober 16, 2014).

**ГОРОДАРДЕБИЛЬВXIX- XXВВ.
(историко - этнографическоеисследование)**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованию традиционному быту и культуре населения Ардебиля в XIX-XX вв.

Во введении обоснована актуальность, цель и задачи исследования.

В первой главе – «Историко - географические условия», на базе богатого этнографического материала рассматриваются основные этапы исторического развития населения города, особое внимание уделяется высказываниям авторов, как прошлых так и современных авторов об обычаях и обрядах, традиционных занятиях горожан.

Вторая глава – «Хозяйственный быт и ремесло», посвящена традиционному земледелию, скотоводству и ремесленному производству.

В третьей главе – «Материальная культура», рассматриваются традиционные типы жилищ, пища и напитки, одежда й украшения и способы передвижения.

Четвертая глава – «Духовная культура», посвящена вопросам древним религиозным воззрениям, исламской религии, праздникам и обрядам, а также устному народному творчеству.

В заключительной части диссертации подведен итог исследованию, сформулированы выводы, втекающее из данной работы.

**ARDEBIL CITY IN THE XIX-XX CENTURIES
(Historical and ethnographic research)**

SUMMARY

The dissertation work is devoted to the research of traditional life and culture of Ardebil population in XIX-XX centuries.

In the introduction part the urgency, purpose and objectives of the study are substantiated. In the first chapter, called “Historical and geographical conditions”, on the basis of a rich ethnographic material, the main stages of historical development of the population of the city are considered, a special attention is paid to the statements of authors about both past and present traditions and rituals, traditional occupations of citizens.

The second chapter, “Economic life and craft” is dedicated to traditional agriculture, animal husbandry and handicraft production.

In the third chapter, called “Material culture” traditional types of housing, food and beverage, clothing and jewelry and traditional modes of transportation are observed.

The fourth chapter, called “Spiritual Culture” is dedicated to the issues of ancient religious views, Islamic religion, festivals and rituals, as well as to folklore.

In conclusion part of the dissertation work the conducted study is summarized; conclusions arising from this work are formulated.

Сифариш № 5. Тиражы 100 ндсхя

АзярбайџанМЕАЭеолоэийа вә GeofizikaИнституту

«Нафта-Пресс» няшриййаты

Бакы, Щ.Тавид пр. 119, Тел.: 539-39-72

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ**

На правах рукописи

ГАНБАРАЛИ ХОШАИНЕ

**ГОРОД АРДАБИЛЬ В XIX – XX веках
(историко-этнографическое исследование)**

5102.01 – Этнография и Этнология

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

БАКУ – 2016